

STAN I POTRZEBY BADAŃ NAD DUCHOWIEŃSTWEM KATEDRALNYM I KOLEGIACKIM W POLSCE ŚREDNIOWIECZNEJ

Jeszcze do niedawna stosunkowo powolny, chociaż w ostatnich latach nieco bardziej intensywny, rozwój badań nad środowiskami kleru katedralnego i – w mniejszym stopniu – kolegiackiego w Polsce średniowiecznej skłania do refleksji nad ich zakresem i metodami*. Jest to ważne także dlatego, gdyż pozwala uświadomić sobie, jaki owe badania prezentują poziom tak w sposobie ukazywania różnych zjawisk społecznych dotyczących tej kategorii duchowieństwa, jak i w zakresie stosowanych metod badawczych, np. w stosunku do osiągnięć historiografii europejskiej¹.

Pod pojęciem duchowieństwa katedralnego i kolegiackiego będę rozumiał prałatów i kanoników tamtejszych kapituł oraz duchowieństwo niższe zarówno w hierarchii kościelnego prestiżu, jak też w wysokości beneficjalnego uposażenia, czyli: wikariuszy, altarystów, mansjonarzy i psalterzystów.

Opracowanie to nie ma jednak spełniać roli bibliograficznego kompendium², lecz ukazać kierunki i tendencje występujące w polskiej historiografii w badaniach tej kategorii kleru głównie archidiecezji

* Artykuł ten został opublikowany w wersji niemieckojęzycznej w czasopiśmie „*Quaestiones mediaevi novae*”, t. 2:1997 s. 45–59.

¹ Rozwój historiografii niemieckiej w zakresie badania średniowiecznych i nowożytnych kapituł katedralnych, z podkreśleniem badań społecznych kleru kapitulnego oraz z odniesieniami do osiągnięć w tym zakresie zwłaszcza historiografii francuskiej przedstawiłem już w artykule pt. *Od katalogu duchownych do komputerowej „kolektywnej biografii”*. *Uwagi o dawnych i współczesnych kierunkach i tendencjach w badaniach średniowiecznych i nowożytnych kapituł katedralnych w historiografii niemieckiej*, „*Roczniki Historyczne*” (dalej cyt. RH) t. 60:1994 s. 173–184.

² Zob. np. J. Szymański, *15 lat badań nad dziejami polskich kapituł katedralnych i kolegiackich (1945–1960)*, „*Zeszyty Naukowe KUL*” (dalej cyt. ZNKUL) R. 5:1962 s. 89–115.

gnieźnieńskiej (diecezje: gnieźnieńska, krakowska, poznańska, wrocławska, wrocławska, plocka, wileńska i żmudzka; diecezja kamieńska od 1188 r. była zależna bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej). Nieodzowne wydają się jednak odniesienia do istotnych opracowań dotyczących tych średniowiecznych środowisk kościelnych w pruskich diecezjach archidiecezji ryskiej (diecezje: chełmińska, pomezkańska, warmińska i sambijska) oraz zupełnie wyjątkowych takich prac – dla archidiecezji lwowskiej publikowanych począwszy od wieku XIX aż po czasy współczesne.

Rozpocznijmy zatem od ukazania początkowych badań obejmujących przede wszystkim duchowieństwo polskich kapituł katedralnych. Chronologia nakazuje zapoczątkować ów przegląd od przypomnienia pierwszego monograficznego ujęcia składu osobowego kapituły katedralnej w Krakowie, powstałego w połowie wieku XIX, pióra Ludwika Łętowskiego³. Opracowanie to, nawiązujące do starej tradycji katalogów dostojniczych duchowieństwa, składa się z biografów prałatów i kanoników krakowskich, prezentujących głównie ich działalność kościelną w kapitule krakowskiej. Pozbawione właściwej w stosunku do dzisiejszych wymagań metody badawczej zawiera ono wiele bałamutnych i nieprawdziwych informacji, często także takich, których nie można źródłowo zweryfikować. Poza dalekimi od kompletności informacjami dotyczącymi działalności kościelnej duchownych w Krakowie, co wynikało m. in. ze znikomego w tym czasie zasobu źródeł publikowanych, wspomniane biografie pozbawione są najczęściej w ogóle wiadomości na temat ich pochodzenia rodzinnego i rodowego, terytorialnego, wykształcenia, czy sytuacji majątkowej. Mimo niewielkiej już przydatności tej pracy dla współczesnych badań nad duchowieństwem kapituł katedralnych w Krakowie, zapoczątkowała ona określony typ historiograficzny polegający na prezentowaniu biografów poszczególnych członków danej instytucji kościelnej, w tym konkretnym przypadku kapituły katedralnej w Krakowie, jednak nie tylko dla czasów średniowiecznych, lecz aż do połowy XIX w.

Podobny typ badań biograficznych, stojących jednak na znacznie wyższym poziomie warsztatowym, reprezentuje opublikowane w 1883 r. czterotomowe monograficzne dzieło Jana Korytkowskiego poświęcone prałatom i kanonikom kapituły katedralnej gnieźnieńskiej⁴. To

³ L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 1–4, Kraków 1852–1853 (biografie prałatów i kanoników zawarte są w tomach 2–4).

⁴ J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1–4, Gniezno 1883.

co wówczas wyróżniało to społeczno-prawne opracowanie to solidna dokumentacja składająca się w większości z różnych kategorii źródeł pochodzących z archiwum kapituły gnieźnieńskiej, która została uzupełniona archiwaliami z innych archiwów kapitułnych (np. krakowskiego, poznańskiego) oraz istniejącymi już wówczas wydawnictwami dyplomatycznymi. Monografia ta w znacznej części tomu pierwszego prezentowała ponadto zagadnienia prawno-ustrojowe korporacji gnieźnieńskiej. Dla okresu do 1500 r. wspomniany autor opracował ponad 700 biografów członków tamtejszej kapituły, uwzględniając sprawy społeczne, powiązania rodzinne, jak też – w miarę możliwości – całościowy przebieg karier kościelnych duchowieństwa kapitułnego. Zarówno monografia Łętowskiego, jak i Korytkowskiego nie próbowały wszakże uogólniać wyników badań biograficznych, tzn. nie charakteryzowały społecznych środowisk kapitułnych Krakowa i Gniezna.

W tym samym nurcie XIX-wiecznych badań biograficznych mieszczą się również dwa niewielkie opracowania Jana Fijałka – znawcy korporacji kapitułnych. Pierwsze z nich poświęcone ustaleniu chronologii biskupów wrocławskich zawiera ponadto krótkie biografie członków wrocławskiej kapituły katedralnej w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV w.⁵ Składają się na nie najczęściej informacje o rodzinie prałata lub kanonika (choć bez podania przynależności rodowej – herbu), miejscu pochodzenia, czasie piastowania prebend kapitułnych we Wrocławku lub też innych beneficjów kościelnych. W kolejnym artykule wspomniany autor zajął się średniowiecznymi archidiaconami oraz oficjalami pomorskimi, zwykle równocześnie członkami kapituły wrocławskiej, kreśląc ich krótkie biografie⁶. Koncentrowały się one przede wszystkim na ukazaniu działalności kościelnej tych duchownych, w mniejszym stopniu zwracając uwagę na inne zagadnienia społeczne. W rozprawie tej znalazły się ponadto kwestie związane z formalno-prawnym funkcjonowaniem archidiaconów pomorskich w diecezji wrocławskiej. Jan Fijałek zamieszczał ponadto biografie prałatów i kanoników polskich kapituł w innych pracach⁷. Z pracą Fijałka o archidiaconach pomorskich korespondowało i stanowiło jej kontynuację opracowanie Pawła Czaplewskiego, który sporządził wykaz oficjłów gdańskich i pomorskich od 1467

⁵ J. Fijałek, *Ustalenie chronologii biskupów wrocławskich*, Wrocław 1894.

⁶ J. Fijałek, *O archidiaconacie pomorskim i urzędnikach biskupich w archidiaconacie pomorskim diecezji wrocławskiej w XII–XV w.*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” (dalej cyt. RTNwT) t. 6: 1899 s. 125–172.

⁷ J. Fijałek, *Mistrz Jakób z Paradyża i uniwersytet krakowski w okresie soboru bazylejskiego*, Kraków 1900; Tenże, *Polonia apud Italos Scholastica*, Cracoviae 1900.

do 1824 r.⁸ W tym miejscu należy również wspomnieć o opracowaniu prałatów kapituły warmińskiej dokonany przez Antona Eichhorna, które należąc do XIX wiecznej historiografii niemieckiej ukazuje biograficzny sposób prezentacji badań społecznych tamtejszej korporacji, bez ich uogólnienia⁹.

Początek XX w. nie przyniósł szczególnego rozwoju badań społeczno-biograficznych członków polskich kapituł katedralnych w średniowieczu. Nie zapoczątkował również tego typu badań dla kapituł kolegiackich. Jedynie w 1904 r. Stanisław Chodyński opracował mieszczącą się w tym nurcie monografię pt. „Prałaci i kanonicy włocławscy”, która jednak nie została opublikowana i jest stosunkowo rzadko wykorzystywana w literaturze przedmiotu¹⁰. Natomiast Jan Kurczewski w części drugiej monografii katedry wileńskiej (1910) zamieścił wykaz członków tamtejszej kapituły katedralnej od XIV do XIX w.¹¹ Został on rozwinięty – chociaż w sposób daleki od kompletności – dopiero wiele lat później przez Jerzego Ochmańskiego w monografii średniowiecznego biskupstwa wileńskiego (1972) do krótkich notek biograficznych, które zawierają nieco informacji o miejscu pochodzenia, studiach oraz prebendach piastowanych przez prałatów i kanoników w kapitule wileńskiej do połowy XVI w.¹² Z kolei spis archidiakonów żmudzkich począwszy od połowy XVI w. do połowy wieku XIX sporządzony przez Benedykta Smigielskiego został opublikowany w 1910 r. w tłumaczeniu na język litewski i był do niedawna jeszcze praktycznie nie znany w polskiej historiografii¹³.

⁸ P. Czaplowski, *Wykaz oficjłów gdańskich i pomorskich od 1464–1824*, RTNwT t. 19:1912 s. 3–127.

⁹ A. Eichhorn, *Die Prälaten des ermländischen Domkapitels*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertum Ermlands” Bd. 3:1866 s. 305–397, 529–643. Uogólnienia wyników badań Eichhorna, jednak bez pogłębienia jego ustaleń, dokonał porównawczo K. Górski, *Studia i szkice z dziejów państwa krzyżackiego*, Olsztyn 1986 s. 118. Badania nad składem osobowym kapituły warmińskiej były kontynuowane przez polskich historyków dopiero w latach 90-tych XX w. Zob. niżej.

¹⁰ Odbitka kserograficzna tej pracy jest przechowywana w Bibliotece Seminarium we Włocławku jako rękopis z 1904 r. Biografię naukową Stanisława Chodyńskiego kreślił W. Kujawski, w: *Zastuzeni dla Włocławka XIII–XX w.*, red. M. Wojciechowski, Włocławek 1991 s. 44–46.

¹¹ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, cz. 2: *Źródła historyczne na podstawie aktów kapitułnych i dokumentów historycznych*, Wilno 1910 s. 535–542.

¹² J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972 s. 30–48.

¹³ „Draugija”, 1910 nr 37 s. 20–25.

W omawianym okresie nastąpiło, głównie pod wpływem historiografii niemieckiej, znaczne ożywienie studiów prawnoustrojowych nad średniowiecznymi kapitułami katedralnymi jako instytucjami¹⁴. W 1911 r. została opublikowana dysertacja Bruno Pottela poświęcona kapitule warmińskiej¹⁵, zaś w 1912 r. rozprawa Bruno Bindera dotycząca kapituły gnieźnieńskiej¹⁶. W latach 1913–1914 Johannes Hoelge napisał dwa artykuły omawiające organizację i funkcjonowanie średniowiecznej kapituły chełmyńskiej¹⁷.

W polskiej historiografii syntetycznym przykładem badań prawnoustrojowych była ważna monografia Stanisława Zachorowskiego o organizacji głównych średniowiecznych kapituł katedralnych archidiecezji gnieźnieńskiej¹⁸ oraz uzupełnienie badań organizacyjno-prawnych kapituły chełmyńskiej dla lat 1466–1821 dokonane przez Alfonsa Mańkowskiego¹⁹. Nowatorska na owe czasy synteza Zachorowskiego obejmująca dzieje organizacji pięciu polskich kapituł katedralnych archidiecezji gnieźnieńskiej, tj. gnieźnieńskiej, krakowskiej, plockiej, poznańskiej i włocławskiej w średniowieczu oparta była jednak wyłącznie na drukowanym materiale źródłowym. Mimo tego na wiele lat zahamowała dalsze badania organizacyjno-prawne korporacji katedralnych, zaś jej ustalenia – często nie do utrzymania – nadal odciskają poważne piętno na polskiej historiografii poświęconej tym instytucjom kościelnym.

Już w okresie międzywojennym ukazały się monograficzne opracowania charakteryzujące dzieje prawnoustrojowe niektórych kapituł kolegiackich, np. w Pułtusk autorstwa Henryka Rybusa²⁰, czy w Łowiczu napisana przez Władysława Kwiatkowskiego²¹. Z tego okresu pochodzą natomiast zaledwie dwie poważniejsze publikacje

¹⁴ A. Radziwiński, *Od katalogu*, s. 175–176.

¹⁵ B. Pottel, *Das Domkapitel von Ermland im Mittelalter*, Borna–Leipzig 1911.

¹⁶ B. Binder, *Das Domkapitel zu Gnesen. Seine Entwicklung bis zur Mitte des 15. Jhs.*, Greifswald 1912.

¹⁷ J. Hoelge, *Das Culmer Domkapitel zu Culmsee im Mittelalter*, „Mitteilungen der Literarische Gesellschaft Masovia”, H. 18–19:1913–1914.

¹⁸ S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912.

¹⁹ A. Mańkowski, *Kapituła katedralna chełmińska od r. 1466 do 1821*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego Toruńskiego”, t. 5:1920 s. 74–99, 105–120, 124–129.

²⁰ H. Rybus, *Kolegiata w Pułtusk i jej kapituła*, Łódź 1933.

²¹ W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433–1938)*, Warszawa 1939.

oraz jedno opracowanie niepublikowane odnoszące się do składów osobowych kapituł kolegiackich w Polsce średniowiecznej oraz chełmińskiej kapituły katedralnej w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. Działo się tak pomimo poważnego rozwoju badań nad polskim społeczeństwem średniowiecznym – głównie rodami rycerskimi – zapoczątkowanych przez Władysława Semkowicza i jego szkołę²². Takim wyjątkiem dla omawianego okresu jest opublikowany w 1926 r. przez Jana Wiśniewskiego katalog prałatów i kanoników kolegiaty sandomierskiej dla lat 1186–1926, który otwierał badania składów społecznych kapituł kolegiackich w Polsce średniowiecznej. To biograficzne opracowanie zawiera ok. 170 biogramów członków kapituły sandomierskiej do końca 1500 r. Jego autor starał się podawać różne informacje o tamtejszych duchownych, np. o pochodzeniu rodzinnym, wykształceniu, uposażeniu beneficjalnym itp., chociaż mają one charakter niesystematyczny i nieco przypadkowy. Spowodowało to, iż książka doczekała się aż dwóch uzupełnień²³. Istotne także jest to, że praca ta poprzestaje na publikacji biogramów, nie starając się scharakteryzować pod względem społecznym grupy prałatów i kanoników sandomierskich.

Do polskiej historiografii okresu międzywojennego należy również biograficzne opracowanie obejmujące ponad 400 członków kapituły katedralnej chełmińskiej od XIII do XIX w. dokonane przez monografistę tę korporacji Alfonsa Mańkowskiego²⁴. Zamieszczone w nim biogramy poświęcone średniowiecznym prałatom i kanonikom zawierają wszakże niewiele informacji charakteryzujących ich społeczne pochodzenie, czy np. powiązania rodzinne. Autor – zdając sobie sprawę z niedostatków takiego opracowania – skupił się przede wszystkim na uchwyceniu działalności poszczególnych osób w samej kapitule chełmińskiej. Uwzględnił też niekiedy ich wykształcenie uniwersyteckie, piastowanie przez nich dodatkowych beneficjów względnie innych urzędów, np. kancelaryjnych. Zgodnie z obowiązującym jeszcze wówczas kanonem historiografii polskiej, nawiązującym do

²² Na temat tych badań zob. np. A. Radziwiński, A. Supruniuk, „Szkoła Semkowiczowska” i jej krytycy, „Magazyn Heraldyczny”, z. 4:1992 s. 17–18, gdzie wymieniono monografie rodowe opracowane przez Władysława Semkowicza i jego uczniów.

²³ E. Majkowski, A. Bastrzykowski, *Nieznani prałaci i kanonicy kolegiaty Panny Marii w Sandomierzu od XIII do XVIII w.*, Kunów 1949; M. Niwiński, J. Wiśniewski, *Uzupełnienia do katalogu prałatów i kanoników sandomierskich ks. Jana Wiśniewskiego*, b.m.w. 1938 ss. 29.

²⁴ A. Mańkowski, *Prałaci i kanonicy katedralni chełmińscy od założenia kapituły do naszych czasów*, RTNwT t. 33–34:1926–1927 s. 1–109, 287–416.

Łętowskiego i Korytkowskiego, również on nie dokonał charakterystyki społecznej grupy prałatów i kanoników chełmińskich, ograniczając się – poza biogramami – do podania jedynie pewnych syntetycznych informacji na temat ich wykształcenia i piastowania innych prebend kościelnych. Taką analizę przeprowadził dopiero niedawno Karol Górski (1986), bez pogłębienia wszakże badań biograficznych członków tej korporacji, co rzutuje w poważny sposób na wyniki uzyskane przez tego autora²⁵. W maszynopisie pozostaje ukończony w 1938 r. i trudno dostępne opracowanie Antoniego Fiutaka poświęcone prałatom i kanonikom kruszwickim²⁶.

W okresie międzywojennym powstały inspirujące dla ówczesnej historiografii opracowania poświęcone wrocławskiej kapitule katedralnej, tamtejszej kolegiacie św. Krzyża oraz kolegiatom w Brzegu, Opolu i Nysie, które jednak nie należą metodycznie do historiografii polskiej, ale niemieckiej. Monografie Romana Samulskiego (1935, 1940)²⁷, Gerharda Schindlera (1938)²⁸ i Gerharda Zimmermanna (1938)²⁹, Cäcilie Kuchendorf (1937)³⁰, G. Bernhofena (1939)³¹ i R. Völkeła (1938)³², uczniów Leo Santifallera, mieściły się bowiem w nurcie połączonych badań prawno–ustrojowych i prozopograficznych instytucji kościelnych zapoczątkowanych przez tego ostatniego w pracy o kapitule w Brixen (1924–1925)³³.

Przynajmniej do II wojny światowej nie zarysował się przełom w polskich badaniach środowisk kapituł katedralnych i kolegiackich,

²⁵ K. Górski, *Kapituła chełmińska*, s. 115–121.

²⁶ A. Fiutak, *Prałaci i kanonicy kruszwicy* (mps w Bibliotece Parafialnej w Kruszwicy).

²⁷ R. Samulski, *Oppelner Kanoniker in Breslauer Domkapitel von 1200–1341*, „Oppelner Heimatblat” z 19 I 1935 r.; Tenże, *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode des Bischofs Nanker (1341)*, Weimar 1940.

²⁸ G. Schindler, *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über seine Verfassung und persönliche Zusammensetzung*, Breslau 1938.

²⁹ G. Zimmermann, *Das Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500–1600)*, Weimar 1938.

³⁰ C. Kuchendorf, *Das Breslauer Kreuzstift in seinem persönlichen Zusammensetzung von der Gründung (1288) bis 1456*, Breslau 1937.

³¹ G. Bernhofen, *Das Kollegiatstift zu Brieg in seinem persönlichen Zusammensetzung von dem Anfängen (1369) bis zur Sekularisation (1534)*, Berlin 1939.

³² R. Völkel, *Zusammensetzung des Neisser Kollegiatkapitels während seiner Residenz in der Altstadt Neisse 1477–1650 an der Kollegiatkirche SS. Johannes Ev. und Nikolaus*, Neisse 1938.

³³ L. Santifaller, *Das Brixener Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter*, t. 1–2, Innsbruck 1924–1925.

które w zakresie badań społecznych nie wyszły poza proste opracowania biograficzne lub wykazy duchownych. Nie można ich zatem jeszcze określić mianem badań prozopograficznych, których metoda polega przecież na kwantytatywnej analizie określonych grup społecznych, dzięki czemu uzyskujemy możliwość rozpoznania działań anonimowych osób (w tym przypadku duchownych—członków kapituł lub wikariuszy katedralnych) poprzez poznanie składu i zasad funkcjonowania całej grupy. Po II wojnie światowej w polskiej historiografii można więc zaobserwować przede wszystkim kontynuację stworzonych wcześniej kanonów historiograficznych. Pojawiły się wówczas opracowania prawno—ustrojowe kapituł, nawiązujące do modelu wypracowanego przez historiografię niemiecką w pierwszych dziesięcioleciach XX w. Klasycznymi przykładami mogą być monografie kapituł katedralnych: włocławskiej Stanisława Librowskiego (1949)³⁴, kapituły płockiej Wojciecha Góralskiego (1979)³⁵, kapituły łuckiej (archidiecezja lwowska) Ludwika Królika³⁶, czy też szereg mniejszych opracowań z tego zakresu poświęconych kapitule chełmskiej (archidiecezja lwowska) Pawła Pałki³⁷, ale także najczęściej przyczynkowe, rzadziej monograficzne ujęcia dziejów i organizacji korporacji kolegiackich, np: św. Marcina w Opatowie (A. Bastrzykowski, 1943—1949)³⁸, św. Marii Magdaleny w Poznaniu (Z. Graczyk, 1950)³⁹,

³⁴ S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska. Zarys dziejów i organizacji*, Warszawa 1949.

³⁵ W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku XII—XVI w. Studium z dziejów organizacji prawnej kapituł polskich*, Płock 1979.

³⁶ L. Królik, *Kapituła katedralna łucka od XV do XVIII w. Zarys organizacji*, „Studia Theologica Varsaviensia”, R. 18:1980 s. 167—188.

³⁷ Np. P. Pałka, *Kapituła katedralna chełmska obrządku łacińskiego i jej posiedzenia w świetle badań archiwalnych*, „Sprawozdanie z czynności wydawniczych i posiedzeń TN KUL”, t. 7:1953—1956 s. 1112; Tenże, *Powstanie katedralnej kapituły obrządku łacińskiego w Chełmie i przeniesienie jej do Krasnegostawu*, „Roczniki Teologiczno—Kanoniczne” (dalej cyt. RTK) t. 17:1970 z. 5 s. 15—26; Tenże, *Zniesienie kapituły katedralnej chełmskiej obrządku łacińskiego*, tamże, t. 22:1975 z. 5 s. 85—93; Tenże, *Pralatury i kanonie katedralnej kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego*, „Prawo Kanoniczne”, t. 18:1975 s. 125—145; Tenże, *Nieznane statuty katedralnej kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” (dalej cyt. CzST) t. 9—10:1981—1982 s. 343—363.

³⁸ A. Bastrzykowski, *Kolegiata św. Marcina w Opatowie i jej kapituła*, cz. I, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, R. 36—40:1943—1947), nr 3 s. 88—92; nr 4 s. 133—141; nr 5/6 s. 185—187; R. 41:1948, nr 1 s. 42—45; nr 2 s. 75—85; nr 3 s. 116—119; nr 4 s. 165—171; nr 5 s. 207—217; nr 6 s. 260—268; R. 42:1949 s. 44—46, 75—77, 171—182.

³⁹ Z. Graczyk, *Założenie kolegiaty św. Marii Magdaleny w Poznaniu*, „Mie-

NMPanny w Poznaniu (J. Nowacki, 1951)⁴⁰, NMPanny w Pułtusk (M. Żywczyński, 1955; W. Góralski, 1973; A. Radzimiński, 1996)⁴¹, św. Michała w Płocku (T. Żebrowski, 1957—1958; Cz. Deptuła, 1959)⁴², św. Małgorzaty w Nowym Sączu (J. Fijałkowski, 1958; S. Salaterski, 1993)⁴³, NMPanny w Wiślicy (T. Lalik, 1963)⁴⁴, św. Jerzego w Gnieźnie (F. Kryszak, 1966)⁴⁵, św. Wita w Kruszwicy (S. Librowski, 1967)⁴⁶, św. Andrzeja w Krakowie (Z. Kozłowska—Budkowa, 1967)⁴⁷, NMPanny w Wieluniu (E. Banaszkiewicz, 1974)⁴⁸, św. Stanisława w Szamotułach (K. Lutyński, 1978)⁴⁹, Wniebowzięcia NMPanny w Środzie Wielkopolskiej (J. Kilariski)⁵⁰.

W okresie powojennym, ale także w ostatnich latach, ukazały się ponadto opracowania składów kapituł kolegiackich, których głów-

sięznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” (dalej cyt. MKAP) R. 5:1950 s. 246—256.

⁴⁰ J. Nowacki, *Kolegiata NMP w Poznaniu*, MKAP R. 6:1951 s. 314—341.

⁴¹ M. Żywczyński, *Powstanie i cel kolegiaty pułtuskiej*, RTK t. 2:1955 s. 177—192; W. Góralski, *Powstanie kapituły kolegiackiej w Pułtusk*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej cyt. ABMK) t. 26:1973 s. 287—306; A. Radzimiński, *W sprawie genezy kolegiaty i kapituły w Pułtusk*, w: *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu*, Toruń 1996 s. 143—154.

⁴² T. Żebrowski, *Dzieje kolegiaty św. Michała i szkoły kolegiackiej (1180—1611)*, w: *Księga Zjazdu Małachowiaków 1180—1957/58*, Płock brw s. 113—122; Cz. Deptuła, *Zagadnienie początków kolegiaty św. Michała w Płocku*, „Notatki Płockie”, R. 4:1959, nr 11/12 s. 46—52.

⁴³ J. Fijałkowski, *Nowosądecka kolegiata*. Cz. 1 *Dzieje kapituły mniejszej (1448—1791)*, *Studia Historico—Ecclesiastica*, vol. 11, Warszawa 1958; S. Salaterski, *Geneza i utworzenie kapituły i kolegiaty w Nowym Sączu w 1448 roku*, RTK t. 40:1993 z. 4 s. 27—44.

⁴⁴ T. Lalik, *Początki kapituły wiślickiej na tle kształtowania się kapituł polskich w XII wieku*. *Odkrycia w Wiślicy*, Warszawa 1963 s. 147—191.

⁴⁵ F. Kryszak, *Kapituła kolegiacka św. Jerzego na zamku gnieźnieńskim*, „Nasza Przyszłość” (dalej cyt. NP) t. 24:1966 s. 127—133.

⁴⁶ S. Librowski, *Z dziejów katedry a następnie kolegiaty św. Wita w Kruszwicy*, ABMK t. 15:1967 s. 251—271.

⁴⁷ Z. Kozłowska—Budkowa, *Z dziejów kolegiaty św. Andrzeja w Krakowie*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji PAN”, Kraków 1966 s. 163—165; Z. Kozłowska—Budkowa, *Z dziejów kolegiaty św. Andrzeja w Krakowie*, „Studia Historyczne” (dalej cyt. SH) 1967 z. 1/2 s. 23—30.

⁴⁸ E. Banaszkiewicz, *Kapituła kolegiacka w Wieluniu*, CzST t. 2:1974 s. 83—86.

⁴⁹ K. Lutyński, *Powstanie kapituły kolegiackiej w Szamotułach*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, t. 2:1978 s. 289—303.

⁵⁰ J. Kilariski, *Kolegiata pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP w Środzie*, bmrw, s. 6.

nym celem było przedstawienie biogramów ich członków. Nawiązywały one do nurtu biograficznego, który został zapoczątkowany w połowie XIX w. Przykładem takiego opracowania może być katalog prałatów i kanoników kolegiaty opatowskiej sporządzony przez Aleksandra Bastrzykowskiego, który zawiera ich biogramy dla lat 1212–1948, w tym ponad 30 do końca 1500 r.⁵¹ W tym nurcie mieści się również katalog prałatów i kanoników łowickich Józefa Wieteski dla lat 1433–1970 zawierający łącznie 425 biogramów, w tym ponad 30 dla okresu do końca 1500 r.⁵² Biogramy zawarte w obu pracach dalekie są wszakże od pełnego przedstawienia działalności kościelnej oraz pochodzenia społecznego i terytorialnego omawianych duchownych i najczęściej ograniczają się do ukazania ich działalności w tamtejszych kapitułach. Przykładem badań mieszczących się w tym nurcie, które w poważnym stopniu wyczerpują kwestionariusz zagadnień biograficznych, jest analityczne ujęcie poświęcone prałatom kolegiaty św. Piotra w Kruszwicy dla pierwszej połowy XV w., które zawiera 25 biogramów tych duchownych oraz tabele prezentujące obsadę urzędów w tamtejszej korporacji dla tego okresu⁵³.

Opracowaniem monograficznym mocno osadzonym w biograficznym nurcie badań środowisk kapitulnych, który kontynuuje XIX-wieczne badania zapoczątkowane przez Eichhorna, jest wydany ostatnio słownik biograficzny członków kapituły warmińskiej, obejmujący okres od średniowiecza do czasów współczesnych⁵⁴. Chociaż nie został on opracowany według ściśle określonego schematu hasła biograficznego, zawiera wiele istotnych ustaleń dotyczących ponad 300 duchownych należących do średniowiecznej warmińskiej kapituły katedralnej autorstwa Teresy Borawskiej. Słownik ten ogranicza się jedynie do prezentacji biogramów, znowu bez próby uogólnienia zawartych w nich informacji i scharakteryzowania pod względem społecznym tamtejszego duchowieństwa kapitulnego. Słabością tego ujęcia jest ponadto niewystarczające rozpoznanie powiązań społecznych

⁵¹ A. Bastrzykowski, *Kolegiata św. Marcina w Opatowie, cz. II Katalog prałatów i kanoników kolegiaty opatowskiej od 1212 aż do dni naszych*, bmnw, 1948.

⁵² J. Wieteska, *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1970.

⁵³ K. Karczewski, W. Sieradzan, *Prałaci kapituły kolegiackiej w Kruszwicy w I poł. XIV w.*, „Ateneum Kapłańskie” (dalej cyt. AK) t. 126:1996 s. 223–241.

⁵⁴ *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, opr. T. Borawska, M. Borzyszkowski, A. Kopiczko, J. Wojtkowski, Olsztyn 1996.

(rodzinnych) warmińskich prałatów i kanoników, co nie pozwala jeszcze – jak sądzę – na pełną społeczną charakterystykę tego środowiska kościelnego⁵⁵. Częstkowa charakterystyka środowiska kanoników warmińskich w czasach Mikołaja Kopernika została jednak dokonana przez Teresę Borawską w monografii charakteryzującej życie kulturalne na Warmii na przełomie XV i XVI w.⁵⁶

W powojennej polskiej historiografii dostrzec można również prace zawierające wyłącznie wykazy duchowieństwa kapitulnego, czego przykładem może być wykaz kanoników oraz – dodatkowo – oficjałów kolegiaty wieluńskiej od średniowiecza do XIX w.⁵⁷

Oprócz wymienionych nurtów, we współczesnej historiografii polskiej można zauważyć postępujący rozwój badań komplementarnych, społeczno-prawnych, nawiązujących do modelu stworzonego przez Leo Santifallera i jego uczniów, które łączą w sobie opracowanie zarówno organizacji korporacji katedralnej, jak również jej składu osobowego. Najbardziej typową tego typu monografią kapituły katedralnej, która równo traktuje zagadnienia organizacyjne i skład kapituły katedralnej jest rozprawa Kazimierza Doli o XV-wiecznej kapitule wrocławskiej⁵⁸. W zakresie interesujących mnie spraw społecznych autor ten opracował – w oparciu o stworzony katalog duchowieństwa kapitulnego – takie zagadnienia, jak: pochodzenie terytorialne, społeczne i narodowościowe prałatów i kanoników, wykształcenie, kumulację beneficjów. Ukazał również stanowisko korporacji katedralnej w stosunku do ważniejszych wydarzeń politycznych i kościelnych w diecezji wrocławskiej oraz spełnianą przez nią rolę kulturalną i społeczną. Pewne wątpliwości co do miarodajności uzyskanych wyników charakteryzujących grupę wrocławskiego duchowieństwa kapitulnego może budzić fakt, iż Kazimierz Dola oparł się głównie na źródłach lokalnych, natomiast nie wykorzystał niezwykle bo-

⁵⁵ W tym zakresie ważne badania K. Mikulskiego, *Watzenrodowie i kapituła warmińska. Rola związków rodzinnych w karierach duchownych mieszczan toruńskich w XIV i XV w.* (w druku).

⁵⁶ T. Borawska, *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1996 s. 92–104.

⁵⁷ W. Patykiewicz, *Materiały do dziejów terenów diecezji częstochowskiej. Archidiaconat wieluński*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, t. 32:1958 nr 11 s. 462–469.

⁵⁸ K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna w XV w.*, Lublin 1983; Zob. też dwa wcześniejsze artykuły tego autora: *Kanonicy wrocławskiej kapituły katedralnej w l. 1418–1500*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 5:1976 s. 185–315 oraz *Prałaci wrocławskiej kapituły katedralnej w l. 1418–1500*, tamże, t. 6:1978 s. 257–307.

gaty i istotnych źródeł proveniencji papieskiej⁵⁹. Z pewnością weryfikowane będą wraz z postępowaniem badań osadniczo-genealogicznych także ustalenia dotyczące powiązań społecznych tamtejszych prałatów i kanoników. W różnym stopniu do modelu badań stworzonego przez Santifallera i jego szkołę nawiązują autorzy trzech monograficznych opracowań kapituł kolegiackich. Józef Szymański w monografii kolegiaty wojnickiej przedstawił nie tylko zagadnienia ustrojowe, ale także – na podstawie opracowanego katalogu tamtejszych prałatów i kanoników doprowadzonego do końca XVIII w. – ukazał jej skład społeczny. Praca ta jednak tylko w części nawiązuje do modelu Santifallera, rezygnując z ukazania wielu zagadnień, które omawiały monografie tamtej szkoły historycznej i próbując tworzyć nieco odmienny sposób prezentacji badań prawnospołecznych⁶⁰.

Klasyczną natomiast próbą nawiązania do szkoły Santifallera jest monograficzne opracowanie dziejów kapituły kolegiackiej w Głogowie, pióra Henryka Gerlica. Wspomniany autor poza omówieniem zagadnień organizacyjno-prawnych tamtejszej korporacji przedstawia syntetyczne wyniki odnoszące się do wielu zagadnień społecznych, które są efektem analizy zamieszczonego w pracy katalogu 373 prałatów i kanoników głogowskich⁶¹.

Najslabszym opracowaniem jest monografia Ludwika Królika poświęcona głównie organizacji kapituły kolegiackiej w Warszawie do końca XVIII. Próba opracowania przez wspomnianego autora katalogu prałatów i kanoników, jest nieudana przede wszystkim ze względów metodycznych i niewiele wnosi do poznania składu osobowego kapituły warszawskiej⁶².

Nurt wspomnianych już badań ściśle prozopograficznych duchowieństwa kapituł katedralnych, nie ograniczający się do prostej biografistyki, chociaż przykładający do jej kompletności dużą wagę, zo-

⁵⁹ Co prawda bulle i supliki papieskie w sprawach beneficjalnych były wydawane przez I. Sułkowską-Kurasiową i S. Kurasia dopiero od 1982 r., zaś tomy 4 i 5 obejmujące interesujące autora pontyfikaty Marcina V (1417–1431) i Eugeniusza V (1431–1449) ukazały się w latach 1992–1995, jednak w bibliotece PAN w Krakowie od kilkudziesięciu lat są przechowywane tzw. Teki Rzymskie, które zawierają bogaty materiał źródłowy proveniencji papieskiej dla badań społecznych polskiego duchowieństwa.

⁶⁰ J. Szymański, *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465–1786*, Lublin 1962.

⁶¹ H. Gerlic, *Kapituła głogowska w dobie piastowskiej i jagiellońskiej (1120–1526)*, Gliwice 1993; Zob. rec. A. Radzimiński, KH t. 101:1994 z. 3 s. 76–79.

⁶² L. Królik, *Kapituła kolegiacka w Warszawie do końca XVIII w.*, Warszawa 1990.

stał zapoczątkowany w Polsce dopiero w ostatnich latach. Zaowocowały one przede wszystkim dwutomową monografią prałatów i kanoników katedry plockiej oraz mniejszymi studiami poświęconymi tej kategorii duchowieństwa autorstwa piszącego te słowa (1991–1993)⁶³. Praca ta zawiera z jednej strony obszernie biogramy prałatów i kanoników plockich z XIV i pierwszej połowy XV w., które ukazują ich powiązania społeczne i terytorialne, czy wykształcenie, z drugiej zaś próbuje uogólniać wyniki badań biograficznych do charakterystyki grupy duchowieństwa kapitulnego pod kątem pochodzenia terytorialnego, społecznego, studiów i wykształcenia, ale także dla pokazania zasad awansu w grupie kanonickiej oraz kumulacji beneficjów. Opracowane biogramy ukazują drogi karier prałatów i kanoników nie tylko w kapitule plockiej, lecz również szerzej w Polsce (te ostatnie z oczywistych względów w sposób niepełny).

W tym samym nurcie mieści się także wydana ostatnio książka Marka Kowalskiego poświęcona prałatom i kanonikom krakowskim w latach 1320–1382, chociaż zamieszczone w niej syntetyczne biogramy zostały opracowane według ściśle określonego katalogu zagadnień⁶⁴. Autor ten na ich podstawie scharakteryzował w podobny sposób członków kapituły krakowskiej. Mniej uwagi poświęcił jednak ich powiązaniom rodzinnym i kwestii pochodzenia terytorialnego.

W ostatnim czasie zostało przeze mnie opracowane syntetyczne ujęcie pokazujące na podstawie badań szczegółowych zasady rekrutacji duchowieństwa do polskich kapituł katedralnych w XIV i XV w. oraz mechanizmy awansów w ramach grup kanonickich⁶⁵. Praca ta uwypukla czynniki społeczne, czyli związki rodzinne i rodowe, jako jedno z podstawowych kryteriów mających wpływ na wchodzenie do korporacji katedralnych oraz dalszą karierę kościelną. Pokazuje rów-

⁶³ A. Radzimiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej plockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 1 *Prałaci*, t. 2 *Kanonicy*, Toruń 1991–1993; Tenże, *Prepozyci kapituły katedralnej w Płocku w XIV w.*, „Studia Płockie” (dalej cyt. SPł) t. 14:1986 s. 144–158; Tenże, *Model awansu i kariery kościelnej w średniowiecznej Polsce na podstawie badań duchowieństwa katedralnego w Płocku*, KH t. 96:1989 s. 49–62; Tenże, *Duces w kapitule katedralnej w Płocku w XIV i I poł. XV w.*, SPł t. 19–20:1991–1992 s. 193–202; Tenże, *Działalność i kariery archidiaconów dobrzyńskich w XIV i I poł. XV w.*, SPł t. 21:1993 s. 111–126.

⁶⁴ M. D. Kowalski, *Prałaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320–1382)*, Kraków 1996; zob. rec. A. Gąsiorowski, RH 62:1996 s. 193–195.

⁶⁵ A. Radzimiński, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń 1995.

niez wpływ innych czynników, takich jak: pochodzenie terytorialne, wykształcenie, czy też praca w kancelariach biskupich, książęcych i królewskich. Analizuje wreszcie mechanizmy awansów duchowieństwa kapitulnego zarówno w ramach samych kapituł katedralnych, jak również generalnie w polskim Kościele.

Interesujące opracowanie dotyczy ponadto składu powstałej dopiero w 1417 r. niewielkiej żmudzkiej kapituły katedralnej pióra Grzegorza Błaszczyka zamieszczone w monografii tamtejszej diecezji od XV do początków XVII w. Autor nie tylko przygotował możliwie obszerny katalog 50 członków korporacji kanonickiej, ale także dokonał charakterystyki tego środowiska tak pod względem społecznym, pochodzenia terytorialnego, wykształcenia, czy wreszcie pod kątem uchycenia modelu kariery kościelnej⁶⁶.

Warto wreszcie zwrócić uwagę na monograficzne opracowanie Mario Glauerta z Berlina, autora istniejącej w maszynopisie pracy pt. „Das Domkapitel von Pomesanien. Von seinen Anfängen bis zum Ende des 14. Jhs. (1994), który przygotowuje rozprawę dokorską na temat społecznych dziejów kapituły pomezkańskiej do 1525 r. Jest to klasyczna praca nawiązująca do modelu Santifallera, jeszcze większy nacisk kładąca na sprawy związane ze składem tamtejszej korporacji.

Chociaż brak innych ujęć monograficznych duchowieństwa kapituł katedralnych w Polsce średniowiecznej, to sygnalizowane są w mniejszych pracach cząstkowe efekty badań społecznych nad tą kategorią kleru, głównie o charakterze biograficznym, niekiedy także syntetycznym. Odnoszą się one do kapituły krakowskiej: do początku XIV w. (B. Piec)⁶⁷ oraz dla XV w. (M. Koczerska, B. Przybyszewski, J. Wolny, J. Szymczak)⁶⁸; poznańskiej: do początku XIV (M. Starnawska)⁶⁹,

⁶⁶ G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII w. Ustrój*, Poznań 1993 s. 109–132.

⁶⁷ B. Piec, *Pralaci kapituły katedralnej krakowskiej do początku XIV w.*, „Roczniki Humanistyczne” t. 42:1994 z. 2 s. 53–94.

⁶⁸ M. Koczerska, *Le chapitre de Cracovie dans les années 1423–1462*, w: *I canonici al servizio dello Stato in Europa secoli XIII–XVI*, red. H. Millet, E. Mornet, Ferrara 1992 s. 207–218; B. Przybyszewski, *Kapituła katedralna za kanonikatu Jana Długosza (1436–1480)*, w: *Długosiana*, Warszawa 1980 s. 25–84; Inny nieco, bardziej syntetyczny charakter ma opracowanie J. Wolnego, *Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza*, w: *tamże*, s. 85–107; Wiele cennych ustaleń dotyczących działalności prałatów i kanoników krakowskich w XV w. zawiera studium J. Szymczaka, *Tenutariusze dóbr pabianickich kapituły krakowskiej (do końca XV w.)*, w: *Pabianiciana*, t. 1:1992 s. 15–36.

⁶⁹ M. Starnawska, *O składzie społecznym kapituły poznańskiej w okresie rozbicia dzielnicowego*, KH t. 96:1989 s. 31–48.

pierwszej połowy XV w. (J. Jaskulski)⁷⁰, a także dla XVI w. (K. Lutyński)⁷¹; kapituły katedralnej lubuskiej i wrocławskiej oraz kolegiat w tej diecezji: do połowy XIV w. (R. Żerelik)⁷², kapituły przemyskiej (archidiecezja lwowska) dla pierwszego ćwierćwiecza XVI w. (T. Śliwa)⁷³; w pewnym stopniu także dla kapituły katedralnej wrocławskiej w pierwszej połowie XIV w. (K. Karczewski, W. Sieradzan, J. Maciejewski)⁷⁴.

Ważne znaczenie dla omawianej problematyki mają zarówno prace monograficzne, jak też studia analityczne, które podejmując różne zagadnienia zarówno z dziejów funkcjonowania średniowiecznego państwa polskiego (np. organizacji i funkcjonowania kancelarii książęcych i królewskiej), jak i ówczesnego Kościoła (np. organizacji i funkcjonowania urzędów diecezjalnych), prezentują biogramy duchowieństwa kapitulnego. Warto tu wspomnieć chociażby monograficzne ujęcia dziejów kancelarii królewskiej w czasach Jagiellonów pióra Ireny Sułkowskiej-Kurasiowej⁷⁵ i Jadwigi Krzyżaniakowej⁷⁶, które zawierają mniej lub bardziej obszerne katalogi personelu kancelaryjnego w większości przecież wywodzącego się z duchowieństwa,

⁷⁰ J. Jaskólski, *Kapituła poznańska w pierwszej połowie XV w. Skład osobowy i problematyka badawcza*, w: „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Sprawozdania Wydziału Nauk o Sztuce”, nr 98:1980 s. 56–58.

⁷¹ K. Lutyński, *Poznańscy prałaci i kanonicy w XVI w.*, w: „Saeculum Christianum”, t. 1:1994 nr 2 s. 109–153; Tenże, *Personel kancelarii kapituły katedralnej w Poznaniu w XVI w.*, „Poznańskie Studia teologiczne”, t. 3:1981 s. 281–290.

⁷² R. Żerelik, *Personalne związki katedry wrocławskiej i lubuskiej oraz kolegiat śląskich z kancelariami książęcymi (do 1350)*, w: *Ludzie Kościoła katolickiego na ziemi śląskiej*, Wrocław 1994 s. 9–22.

⁷³ T. Śliwa, *Skład osobowy kapituły przemyskiej w początkach XVI w. (1500–1525)*, w: „Kronika Diecezji Przemyskiej” R. 64:1978 s. 104–120; R. 66:1980 s. 67–95; R. 67:1981 s. 60–79.

⁷⁴ K. Karczewski, W. Sieradzan, *Z badań nad ustrojem kapituły katedralnej wrocławskiej w I poł. XIV w.*, w: AK t. 113:1989 z. 2–3 s. 280–292 (nieco informacji o sprawach społecznych); J. Maciejewski, *Działalność kościelna Gerwarda z Ostrowa, biskupa wrocławskiego w latach 1300–1323*, Bydgoszcz 1996 s. 71–80, 151–152 (ogólna charakterystyka środowiska kapitulnego we Włocławku w okresie rządów biskupa Gerwarda oraz wykaz dla tego okresu prałatów wrocławskich i kruszwickich).

⁷⁵ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie i ich funkcje w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1440*, Warszawa 1970; Tejże, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967.

⁷⁶ J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły. Studium z dziejów kultury politycznej Polski XV w.*, cz. 1–2, Poznań 1979.

które należało najczęściej do kapituł katedralnych i kolegiackich. W tym kontekście należy wymienić także prace nad środowiskami intelektualnymi Krakowa i szerzej Polski w XIV w. prowadzonymi przez Krzysztofa Ożoga. Obie prace zawierają bowiem aneksy z licznymi sformalizowanymi biogramami duchowieństwa polskich kapituł katedralnych i kolegiackich ⁷⁷.

Duże znaczenie dla badań nad duchowieństwem kapitulnym mają również podjęte ostatnio przez Antoniego Gąsiorowskiego i Izabelę Skierską kompleksowe badania o charakterze społeczno-prawnym nad oficjalatem generalnym i okręgowym diecezji gnieźnieńskiej w okresie średniowiecza. Wszystkie prace zapatrzzone są bowiem w aneksy zawierające biogramy oficjalów generalnych i okręgowych z uwzględnieniem ich pozostałej działalności kościelnej, w tym szczególnie w interesujących mnie kapitułach katedralnych i kolegiackich ⁷⁸. Nawiązują one do wcześniejszych, mniej doskonałych, zestawień archidiaconów, oficjalów generalnych i okręgowych oraz wikariuszy generalnych biskupów poznańskich – często członków różnych kapituł katedralnych i kolegiackich – dokonanych przez Józefa Nowackiego ⁷⁹.

Poza nurtem badań społeczno-prawnych, biograficznych oraz propogograficznych polskich kapituł katedralnych i kolegiackich w polskiej historiografii dostrzec można ogólniejsze rozważania o roli duchowieństwa kapituł katedralnych i kolegiackich w ważnych wydarzeniach diecezji lub nawet państwa przez pryzmat powiązań społecznych (rodzinnych, rodowych) tej kategorii kleru. Klasyczną w tym zakresie pozostaje rozprawa Stosława Łaguny pt. *Dwie elekcje* o kapitule krakowskiej w początkach XIII w. ⁸⁰ Kontynuację takiego nurtu historiograficznego można dostrzec np. w pracach Józefa Szymańskiego o kanonikach opatowskich w planach polityki ruskiej ⁸¹, czy

⁷⁷ K. Ożóg, *Kultura umysłowa w Krakowie w XIV w. Środowisko duchowieństwa świeckiego*, Wrocław 1987; Tenże, *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*, Kraków 1995.

⁷⁸ A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Średniowieczni oficjale gnieźnieńscy*, RH t. 61:1995 s. 37–86; Tychże, *Oficjale okręgowe w późno średniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 47:1995 z. 1–2 s. 93–124; Tychże, *Początki oficjalu kamińskiego archidiecezji gnieźnieńskiej (wieki XIV–XV)*, KH t. 103:1996 z. 2 s. 3–21; I. Skierska, *Oficjalat kaliski w XV w.*, „Rocznik Kaliski”, 25:1995 s. 95–122.

⁷⁹ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 2, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964 s. 208–224, 228–231, 237–245, 293–297, 302–304.

⁸⁰ S. Łaguna, *Dwie elekcje*, w: *Pisma*, Warszawa 1915 s. 146–204.

⁸¹ J. Szymański, *Kanonicy opatowscy w planach polityki ruskiej z prze-*

Tomasza Nowakowskiego, szczególnie w kontekście ukazania zaangażowania się kanoników katedry krakowskiej w działalność stronnictw politycznych na przełomie XIII i XIV w. ⁸² Taką działalność dla XV w. prezentuje również wspomniana monografia Kazimierza Doli o kapitule katedralnej we Wrocławiu.

Z kolei zaangażowanie się kanoników polskich kapituł w działalność sejmów i sejmików dawnej Rzeczypospolitej począwszy od XV w. przedstawia niewielkie opracowanie Henryka Karbownika ⁸³. Rolę i przebieg elekcji polskich biskupów dokonywanych przez kanoników kapituł katedralnych, a także relacje między zwierzchnikami diecezji a korporacjami katedralnymi na podstawie kroniki Jana z Czarnkowa pokazał Jerzy Kłoczowski ⁸⁴.

Nurt biograficzny dominuje w dwóch ważnych opracowaniach Stanisława Sroki ⁸⁵ i Mariana Gotkiewicza ⁸⁶, przedstawiających działalność kapitulną polskiego duchowieństwa na Węgrzech w późniejszym średniowieczu. Stanowią one – szczególnie praca Sroki – poważne uzupełnienie wiedzy na temat europejskich karier kapitulnych polskiego duchowieństwa.

Sporo cennych informacji na temat działalności i karier polskiego duchowieństwa kapitulnego zbierają szczególnie nowsze opracowania poświęcone polskiemu episkopatowi w średniowieczu ⁸⁷, a także teologom – często również członkom polskich kapituł ⁸⁸. Na co-

tomu XII i XIII w., „Przegląd Historyczny” (dalej cyt. PH) t. 56:1965 z. 3 s. 388–396.

⁸² T. Nowakowski, *Krakowska kapituła katedralna wobec panowania Przemysławów w Małopolsce w l. 1292–1306*, w: PH t. 82:1991 s. 1–20; Tenże, *Małopolska elita władzy wobec rywalizacji o tron krakowski w latach 1288–1306*, Bydgoszcz 1992 s. 78 i n.

⁸³ H. Karbownik, *Udział przedstawicieli kapituł w sejmach i sejmikach dawnej Rzeczypospolitej (XV–XVIII w.)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 22:1970 z. 2 s. 169–176.

⁸⁴ J. Kłoczowski, *Biskupi i kapituły w dziele Janka z Czarnkowa*, w: *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984 s. 205–212.

⁸⁵ S. Sroka, *Węgierskie beneficja polskich i śląskich duchownych w XIV i I poł. XV w.*, NP t. 85:1996 s. 75–97.

⁸⁶ M. Gotkiewicz, *Polacy w kapitule spiskiej*, NP t. 36:1971 s. 135–148.

⁸⁷ Zob. np. J. Wiesiołowski, *Episkopat polski w XV w.*, w: *Spółczesność Polski Średniowiecznej*, t. 4, red. S. K. Kuczyński, Warszawa 1990; A. Gąsiorowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w Polsce pierwszych Jagiellonów*, RH t. 59:1993 s. 93–111.

⁸⁸ Zob. M. Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*, Kraków 1996; S. Wielgus, *Średniowieczna łacińskiej języczna biblijstka polska*, Lublin 1992.

raz wyższym poziomie stoją ponadto biogramy tego duchowieństwa publikowane w Polskim Słowniku Biograficznym⁸⁹.

Z kolei ewolucję kanonikatu świeckiego w Małopolsce w powiązaniu z państwem i społeczeństwem od końca XI do połowy XIII w. ukazał w cennej monografii Józef Szymański⁹⁰.

Warto wreszcie zwrócić uwagę na brak poważniejszych badań społecznych niższego kleru katedralnego, nie mówiąc o kolegiackim. W ostatnich latach na marginesie badań nad kapitułą katedry plockiej zostali opracowani przede mną jedynie tamtejsi wikariusze dla XIV i pierwszej połowy XV w. Opracowanie to – poza warstwą biograficzną, czyli 75. biogramami – podejmuje próbę charakterystyki niższego kleru katedry plockiej pod względem pochodzenia społecznego, terytorialnego, wykształcenia i kariery kościelnej⁹¹.

Podobną próbę dla wikariuszy katedry krakowskiej w XIII i XIV w. podjął Jan Wieczorek, którego opracowanie koncentruje się na części biograficznej odnoszącej się do 145 ówczesnych wikariuszy. Z punktu widzenia badań społecznych opracowanie to zbyt płytko wchodzi w zagadnienia powiązań rodzinnych i rodowych, ale także w kwestie dotyczące pochodzenia, wykształcenia i karier kościelnych tej kategorii kleru. Stanowi jednak dobry punkt wyjścia do takich analiz⁹². Nieco uwagi wikariuszom katedry warmińskiej w pierwszej połowie XVI w. poświęciła Teresa Borawska, publikując ich wykaz⁹³.

Analizując stan polskiej historiografii należy spróbować określić kierunki w jakich winny pójść dalsze badania nad klerem kapitulnym. Na początek nieodzowna wydaje się refleksja natury metodycznej. Otóż sądzę, że warunkiem poprawności badań prozopograficznych prowadzonych nad wspomnianymi kategoriami kleru jest coraz bardziej intensywny rozwój badań społeczno-osadniczych. Rozwijają się one systematycznie w ostatnich latach, zaś ich efektem podstawowym – pomijając opracowania analityczne i monograficzne w odniesieniu do niektórych dzielnic Polski średniowiecznej (np.

⁸⁹ *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1–36 (do Siemiatycki), Kraków 1935–1995.

⁹⁰ J. Szymański, *Kanonikat świecki w Małopolsce od końca XI do połowy XIII w.*, Lublin 1995.

⁹¹ A. Radziwiński, *Niższe duchowieństwo katedralne w Polsce średniowiecznej. Wikariusze katedry plockiej w XIII – poł. XV w. cz. 1 Skład osobowy*, NP t. 76:1991 s. 5–43; Zob. Tenże, *Wikariusze katedry plockiej XIII–poł. XV w. cz. 2 Zagadnienia wybrane*, tamże, t. 77:1992 s. 5–31.

⁹² J. Wieczorek, *Wikariusze katedry krakowskiej w XIII i XIV stuleciu*, NP t. 78:1992 s. 71–126.

⁹³ T. Borawska, *Życie*, s. 105–108, 184.

województwa krakowskiego, poznańskiego i plockiego, czy ziemi wyszogrodzkiej) są wydawane na coraz wyższym poziomie naukowym *Słowniki historyczno-geograficzne*⁹⁴. Badania takie tworzą niezbędną podstawę społeczno-osadniczą również dla rozważań nad pochodzeniem, powiązaniem społecznym oraz karierami polskiego duchowieństwa. Trzeba bowiem pamiętać, iż konstruowanie biografii poszczególnych duchownych, a szczególnie zrozumienie mechanizmów karier kościelnych nie jest w pełni możliwe bez osadzenia ich w kontekście rodzinno-rodowym polskiego średniowiecza. Jedynie bowiem dobre rozpoznanie społeczno-własnościowe obszarów rekrutacji kleru katedralnego i kolegiackiego pozwala w pełni zrekonstruować społeczne dzieje tej kategorii duchowieństwa szczególnie w XIV i XV w.

Z całą pewnością potrzebne są monograficzne lub cząstkowe analityczne opracowania o charakterze biograficznym lub prozopograficznym prawie wszystkich polskich kapituł katedralnych archidiecezji gnieźnieńskiej (z uwzględnieniem wszakże publikowanych opracowań dla Wrocławia, Płocka, czy Krakowa), jak też przede wszystkim niezwykłe zaniedbanych pod tym względem kapituł katedralnych archidiecezji lwowskiej. Dotyczy to także poza wymienionymi wyżej kapitułami śląskimi – prawie wszystkich kapituł kolegiackich. Ustalenia biograficzne zawarte w przedwojennych społeczno-prawnych opracowaniach śląskich kolegiat, jak również w innych wcześniejszych pracach poświęconych tej grupie kleru winny być systematycznie korygowane szczególnie w aspekcie powiązań rodzinnych, ale także uzupełniane pod kątem karier kościelnych wchodzącego w ich skład duchowieństwa. Podobne badania niezbędne są również dla prawie całego niższego kleru katedralnego i kolegiackiego, tj. wikariuszy (uwzględniając badania dla Płocka) zarówno w katedrach i kolegiatach należących do średniowiecznego Kościoła polskiego.

O ile należy postulować podejmowanie cząstkowych lub monograficznych badań społecznych dotyczących duchowieństwa katedralnego i kolegiackiego, to jednak głównym zadaniem polskiej historiografii wydaje się przede wszystkim stworzenie koncepcji opracowania katalogów (spisów), początkowo polskich kapituł katedralnych

⁹⁴ *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1–3 (do Koskowice–Krzepice), Wrocław–Poznań–Kraków 1980–1994; *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1–3 (do Myszkowo–Oporowo), Wrocław–Poznań 1982–1995; *Słownik historyczno-geograficzny województwa plockiego w średniowieczu*, z. 1–2 (do K–Mł), Wrocław 1980–1981; *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, Wrocław 1971.

(lub szerzej duchowieństwa katedralnego, a więc z uwzględnieniem wikariuszy katedralnych), następnie zaś – lub równolegle – kapituł kolegiackich (duchowieństwa kolegiackiego) początkowo przynajmniej dla średniowiecza. Mogłyby one stanowić w pewnym sensie – kontynuację znakomitej i niezwykle udanej inicjatywy podjętej przed laty (1976) przez Antoniego Gąsiorowskiego opracowania urzędników ziemskich dawnej Rzeczypospolitej. Seria ta, której założenia tworzone są w ramach kierowanego przeze mnie projektu badawczego⁹⁵, winna się nazywać „Polonia Sacra” z podtytułem: „Personae”. W świetle wstępnych ustaleń każdej instytucji kościelnej – kapitule (katedralnej lub kolegiackiej) winien odpowiadać jeden tom tego wydawnictwa opracowany według przygotowanego jednolitego formularza. Każdy z tomów – opracowywany przez niewielkie zespoły historyków – powinien być zaopatrzony we wstęp zawierający podstawowe informacje dotyczące organizacji, majątku i zasad funkcjonowania danej korporacji kapitulnej.

Wydaje się, że dopiero na bazie tak sporządzonych katalogów spisów będzie można pokusić się o opracowanie słowników lub wykazów biograficznych zawierających stosunkowo pełny zestaw informacji przynajmniej o działalności kapitulnej konkretnych duchownych. Mogłyby być one uzupełniane wiadomościami na temat ich działalności kancelaryjnej, czy dworsko-dyplomatycznej. Przydatność tego typu opracowań wiąże się nie tylko z poznaniem składów osobowych badanych instytucji, lecz również z wszelkimi innymi badaniami, np. genealogicznymi, źródłoznawczymi, prawnoustrojowymi itp.

⁹⁵ Chodzi tutaj o ogólnopolski zespół historyków realizujący temat pt: Środowiska społeczne kapituł katedralnych i kolegiackich w Polsce średniowiecznej; pochodzenie i funkcjonowanie elity kościelnej, który jest finansowany przez Komitet Badań Naukowych.

ANDRZEJ RADZIMIŃSKI

Forschungen über den Kathedral- und Kollegiatklerus im mittelalterlichen Polen. Aktueller Stand und Bedürfnisse Zusammenfassung

In dem Artikel sind die Hauptrichtungen der Forschungen über den mittelalterlichen Kathedral- und Kollegiatklerus – d.h. Prälaten, Kanoniker, Vikare, Mansionisten und Altaristen, vor allem des Erzbistums Gnesen – dargestellt. Als Vergleichsmaterial wurden wichtigste Monographien über die gleichen kirchlichen Milieus in den preussischen Bistümern des Erzbistums Riga sowie – ganz selten vorkommende – Arbeiten dieser Art betr. des Erzbistums Lemberg berücksichtigt.

Die polnischen Forschungen über den Kapitelklerus reichen in den Anfang des 19. Jh. zurück, wo die ersten monographischen Arbeiten entstanden sind, in denen der Personalbestand einiger polnischer Domkapitel (z.B. für Krakau und Gnesen) gezeigt wurde; sie haben einen bestimmten historiographischen Typ eingeleitet, der in der Darstellung der Biogramme einzelner Mitglieder jeweiliger kirchlicher Institution bestand – allerdings nicht nur für das Mittelalter, sondern für die ganze Dauer ihres Funktionierens. Eine andere Richtung waren Forschungen über die rechtliche Ordnung der Kapitel. Eine heute schon klassische Arbeit in diesem Bereich ist die der Organisation wichtigster mittelalterlicher Domkapitel des Erzbistums Gnesen gewidmete Monographie des Stanisław Zachorowski. Wenigstens bis zum zweiten Weltkrieg ist in den diesbezüglichen polnischen Forschungen kein Umbruch zu verzeichnen: in dem Bereich sozialer Untersuchungen sind sie nicht über einfache biographische Erarbeitungen und Verzeichnisse der Geistlichen hinausgegangen – und zwar trotz der sehr inspirierenden Forschungen des deutschen Gelehrten Leo Santifaller und seiner Schüler, deren Monographien des Breslauer Domkapitels sowie einiger schlesischer Kollegiatkapitel die prosopographische Richtung mit Rechtsordnungsuntersuchungen verbanden.

Nach dem zweiten Weltkrieg erschienen in der polnischen Historiographie Arbeiten zur rechtlichen Ordnung der Kapitel, die an das durch die deutsche Historiographie in den ersten Jahrzehnten des 20. Jh. ausgearbeitete Muster anknüpften. Es erschienen auch Erarbeitungen der Personallisten von Kollegiatkapiteln, deren Hauptziel Darstellung der Biogramme ihrer Mitglieder war; sie knüpften an die im 19. Jh. eingeleitete biographische Richtung an. Auer den genannten Strömungen kann in der polnischen Nachkriegshistoriographie eine fortschreitende Entwicklung komplementärer Rechtsordnungsforschungen bemerkt werden, die an das von Leo Santifaller geschaffene Muster anknüpften. Zu verzeichnen ist auch die Entwicklung klassischer prosopographischer Forschungen: sie haben zum Ziel nicht nur die einfache Biographistik, sondern auch die Charakterisierung der sozialen Gruppe von Prälaten und Kanoniker – die Darstellung deren gesellschaftlicher und territorialer Bindungen, Ausbildung und der Aufstiegsregeln in der kirchlichen Rangordnung.

Die bisherigen polnischen Forschungen über den Kapitelklerus sind weitaus unzureichend. Als besonders nötig sind moderne analytische prosopographische Erarbeitungen anzusehen — sowohl hinsichtlich der Domkapitel wie auch, oder sogar vor allem, der Kollegiatkapitel. Besonders vernachlässigt sind die Forschungen über den niedrigeren Kapitelklerus. Bei dem gegenwärtigen Stand sollte daher ein Versuch vorgenommen werden, in einer Teamarbeit Kataloge der Mitglieder polnischer Cathedral- und Kollegiatkapitel im Rahmen der dazu vorgesehenen Reihe „Polonia Sacra. Personae“ aufzustellen.

Übersetzt von Juliusz Zychowicz